

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ У ПОЛЬЩІ

У статті розглядаються проблеми, з якими стикаються засуджені особи, які вийшли на волю, – відсутність роботи, житла і матеріальних засобів до існування, зруйновані соціальні зв'язки, низький рівень освіти та соціальних компетенцій, поганий стан соматичного та психічного здоров'я, відсутність професійного досвіду, низька самооцінка, невміння функціонувати в різних соціальних ролях.

Вказується, що для України цікавим і цінним може бути закордонний досвід соціальної реабілітації засуджених, зокрема сусідньої Польщі.

Ключові слова: засуджені, пенітенціарна система, соціальна реабілітація, соціальна реінтеграція, постпенітенціарна допомога, чинники адаптації.

И. Курляк. Некоторые аспекты проблематики к общественной жизни осужденных лиц в Польше. В статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются осужденные лица, вышедшие на свободу, – отсутствие работы, жилья и материальных средств к существованию, разрушены социальные связи, низкий уровень образования и социальных компетенций, плохое состояние соматического и психического здоровья, отсутствие профессионального опыта, низкая самооценка, неумение работать в различных социальных ролях.

Указывается, что для Украины интересным и ценным может быть зарубежный опыт социальной реабилитации осужденных, в частности соседней Польши.

Ключевые слова: осужденные, пенитенциарная система, социальная реинтеграция, социальная реинтеграция, постпенитенциарная помощь, факторы адаптации.

I. Kurlak. Some aspects of the problems of social rehabilitation of sentenced persons in Poland. The article deals with the problems faced by convicted persons came to freedom – the lack of jobs,

housing and material livelihoods, destroyed social networks, poor education and social competence, poor physical and mental health, lack of professional experience low self-esteem, in ability to function in different social roles.

Indicate that Ukraine interesting and valuable foreign experience e may be social rehabilitation of prisoners, including neighboring Poland.

Keywords: prisoners, penitentiary system, social readaptation, social readaptation, post-penitentiary assistance, factors of adaptation.

Мета: проаналізувати вибрані аспекти теорії та практики польського досвіду допомоги засудженим, які звільняються з місць позбавлення волі і перед якими постає завдання соціальної реабілітації та реінтеграції. На початку звернемося до дефініції досліджуваного явища.

Постановка проблеми. Однією з гострих соціальних проблем, що має місце в суспільстві, є соціальна реабілітація та реінтеграція засуджених осіб. Щорічно в Україні звільняється з установ виконання покарань від 50 до 70 тисяч осіб [1, 4]. Цій численній категорії людей властиві спільні складні проблеми – відсутність роботи, житла і матеріальних засобів до існування, зруйновані соціальні зв'язки, низький рівень освіти та соціальних компетенцій, поганий стан соматичного та психічного здоров'я, відсутність професійного досвіду, низька самооцінка, невміння функціонувати в різних соціальних ролях. Згадані проблеми та низький рівень ресоціалізаційної ефективності кари позбавлення волі часто призводять до рецидиву, унаслідок якого частина осіб знову повертається до місць позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень. Питання соціальної реабілітації та реінтеграції засуджених осіб була й надалі залишається предметом зацікавлення багатьох дослідників як в Україні, так і за кордоном. Серед вітчизняних учених ці проблеми порушували у своїх працях О. Беца, В. Кривуша, В. Проскура, В. Си-

ньов, Г. Радов та інші. Разом з тим закордонний досвід діяльності із засудженими містить чимало цінних ідей та практичних рішень, які можуть бути корисними для української теорії і практики роботи з такими особами.

Виклад основного матеріалу. Соціальна реабілітація – це "повторне пристосування злочинця до процесу дотримання існуючих в суспільстві засад та норм діяльності" [2, 63]. Подібну, але дещо ширшу дефініцію подає У. Собчиншин: "Реадаптація полягає на повторному пристосуванні особи до повного, самостійного, активного і вартісного життя згідно з умовами і соціально-моральними принципами, які панують у вільному середовищі" [16, 126]. Ґрунтовне визначення, яке окреслює змістові аспекти процесу соціальної реабілітації, знаходимо в А. Кешковської: "Соціальна реабілітація – це повторне пристосування в'язня до активного, самодіяльного життя в суспільстві і до професійної праці. Соціальна реабілітація засуджених має на меті їх підготовку до відповідального життя в суспільстві, навчання способів змістовного проведення вільного часу, протидії виникненню соціальних патологій, а також формування у засуджених умінь, які дозволяють виконання акцептованих соціальних ролей, а також сприяють протидії почуття виключення з суспільства" [8, 99].

Процес соціальної реабілітації засуджених у Польщі ґрунтується на нормативно-правовій базі, а саме: Карно-виконавчий кодекс, Постанова про в'язничну службу, Розпорядження Міністра справедливості з дня 22 квітня 2005 року в справі Фонду постпенітенціарної допомоги та ін. [17, 209]. Так, наприклад, у ст. 41, параграф 1 Карно-виконавчого кодексу йдеться: "З метою полегшення соціальної реабілітації, особливо протидії поверненню до злочинності, необхідно надавати засудженим та їхнім родинам потрібну допомогу, особливо матеріальну, медичну, у знаходженні праці і житла, а також правові поради" [9, 25].

Процес соціальної реабілітації переважної більшості злочинців проходить важко. Успішність чи складність його

перебігу залежать від низки чинників. У Собчишин виокремила ті фактори, які утруднюють процес соціальної реабілітації, у три групи:

- які залежать від суспільного середовища;
- які виникають з особистості засуджених і набутого ними досвіду;
- пов'язані з фактом перебування у в'язничній ізоляції [16, 126].

До чинників, які містяться у суспільному середовищі, відносять: кримінальна політика, місце проживання (місто, село), ксенофобія, бездомність, безробіття, середовище місця праці, засоби масової комунікації, відсутність підтримки з боку близьких осіб, особливо родини, відсутність відповідної мережі підтримки, дуже мала кількість осередків кризової інтервенції.

До категорії чинників, які виникають з особистості засудженого та набутого досвіду, належать: диссоціальна особистість, узалежнення, емоційні розлади, відсутність умінь конструктивної поведінки в ситуації стресу, злочинні цінності, відсутність навичок праці та прогалини в освіті, негативне ставлення до релігії, виховання в умовах опікунсько-виховної інституції.

До чинників, які виникають з факту перебування у в'язничній ізоляції, відносять: стигматизація, стандартизація, деперсоналізація, прізонізація, низький рівень відчуття власної успішності, почуття відкинутості та несправедливості; приналежність до в'язничної субкультури; довголітня в'язнична ізоляція; невідповідний вибір пенітенціарних впливів, низький рівень реалізації програми виправлення або її відсутність, брак кураторської опіки [17, 126].

Щоб докладніше зрозуміти процес соціальної реадптації і чинники, які впливають на труднощі його реалізації, Х. Махель у 2000 році провів дослідження, що стосувалися причин повернення засуджених на злочинну дорогу. Як показали результати, на першому місці серед особистісних чинників опинився ступінь соціальної патологізації засудженого, що привів до розвитку його девіаційної ідентичності [12, 56–57].

Серед зовнішніх причин знаходилися позав'язничні чинники. До найважливіших автор відніс:

- важкі матеріальні умови, які утруднюють екзистенцію;
- перебування в залежності від родини;
- конфлікти з родиною;
- відсутність власного помешкання;

нехтї зі сторони суспільного оточення;

- втеча в алкоголізм;
- відсутність соціального контролю;
- повернення до злочинного середовища [12, 298–299].

Можна також визначити низку чинників, які впливають на успішність процесу соціальної реабілітації. До них належать:

- відсутність зацікавленості в'язничною субкультурою;
- бажання виправитися;
- добрий стан здоров'я;
- наявність професійних кваліфікацій;
- відсутність проблем з законом перед початком повноліття;
- підтримка родини та відсутність у неї патології;
- добра інтелектуальна справність;
- наявність життєвих планів [7, 51].

Постпенітенціарна допомога – це діяльність, яка здійснюється з метою соціальної реадптації, а особливо протидії поверненню до злочинності шляхом надання засудженим та їхнім родинам матеріальної, медичної, допомоги в знаходженні праці та помешкання, а також правових порад через органи державної та самоврядної адміністрації, територіального самоуправління, кураторів, фундації, громадські та релігійні організації, особи, гідні довіря [15, 9].

З 1991 року кримінальне право Польщі було пристосоване до вимог і стандартів Ради Європи. Європейські ж в'язниці кладуть особливий акцент на постпенітенціарну допомогу.

Постпенітенціарна допомога може приймати різні форми – грошову, матеріальну і нематеріальну. До видів грошової допомоги відносяться такі: постійна допомога, періодична допомога, цільова та спеціальна цільова допомога, допомога для економічного усамостійнення. До негрошових форм допомоги належать: соціальна робота, кредитний білет, складка на страхування здоров'я, складка на соціальне забезпечення, речова допомога, спеціалізоване дорадництво, кризова інтервенція, притулок, харчування, необхідний одяг, опікунські послуги, допомога в утримуванні відповідних умов у помешканні, допомога в знаходженні роботи, допомога в організації домашнього господарювання, проведення різноманітних вишколів, родинне порадицтво, родинна терапія [14, 268].

Розпорядженням Голови Ради Міністрів Польщі покликано Головну Раду та Теренові ради до справ соціальної реадптації і допомоги засудженим.

Цей документ виразно вказує на потребу співпраці державних інституцій та громадських організацій з метою належної реінтеграції засуджених осіб у середовище вільних людей.

З цією ж метою Польща приступила до реалізації кількох європейських проєктів, які фінансуються за коштів Європейського Союзу та покликані сприяти процесу соціальної реадптації засуджених осіб. Це такі з них, як:

Програма EQUAL, яка становить частину стратегії Європейського Союзу, що має на меті забезпечення більшої кількості місць праці для колишніх в'язнів. Вона передбачає довести до вирівнювання шанс засуджених та законослухняних людей, створення для засуджених кращих місць праці та полегшення до них доступу. У рамках такої діяльності відбувається професійний вишкіл засуджених, пристосований до вимог ринку праці, заняття з активних форм пошуку праці, а також психологічна терапія, яка допомагає змінити соціальні постави засуджених [6, 67].

У зв'язку з програмою EQUAL у Польщі проводяться наступні проєкти на користь в'язнів та колишніх засуджених:

Коаліція "Повернення до свободи" – це є проєктреалізований Фундацією "Славек" у Варшаві. В'язні, які виходять на волю, охоплені комплексною допомогою вже з моменту виходу за мури в'язниці. Часто вони нікого не мають, хто допоміг би їм на свободі, або рідні їх не хочуть прийняти. Тому працівники Фундації організують зустріч в'язня, який вийшов на свободу, доставляють його до місця тимчасового проживання та ознайомлюють з тими можливостями, які може надати йому Фундація. Кожний підопічний має змогу скористатися фаховою допомогою психолога чи радника до справ працевлаштування, брати участь у мітингах Анонімних Алкоголіків. Фундація пропонує також різні тренінги, у тому числі такі, які допомагають давати собі раду зі стресом та агресією. Крім цього, підопічних навчають різних спеціальностей, на які існує попит на ринку праці, зокрема: сантехнік, спеціаліст зі зміни вікон, монтер, будівельник, викладач брукувіки, плиточник, зварювальник та інших.

Проєкт "Вийти на пряму" також спрямований на полегшення засудженим входу на ринок праці. Його організатори активізують засуджених під наглядом кураторів, а також індивідуально, підвищують їх професійні кваліфікації та

здійснюють перекваліфікацію з таких спеціальностей: кладовщик з обслуговуванням виделкових візків, працівник будівельних робіт (маляр, штукатур, муляр), укладач бруківки, спеціаліст із зовнішнього опалення будинків, оператор вантажних машин, водій категорії В тощо. Крім цього, пропонується навчання на комп'ютерних курсах, вишкіл у галузі професійної активізації, у т. ч. активних методів пошуку праці, у рамках яких підопічні знаходять індивідуальну підтримку, діагностику та професійне дорадництво [6, 68].

Підготовка в'язня до виходу на волю та законслухняного життя розпочинається вже з моменту його потрапляння до карної установи, набирає максимальної інтенсивності у період 6-ти місяців перед датою його звільнення, а після виходу на волю трансформується у постпенітенціарну допомогу, до якої залучаються різноманітні інституції. До таких відносять управління гміни, гмінний осередок соціальної допомоги, повітову групу, що приймає рішення про неповносправність, повітове управління справами праці, будинок соціальної допомоги, осередки, притулки та нічліжки для бездомних осіб, фундації, Костел, осередки Пенітенціарного товариства "Патронат" [13, 34].

Успішними реадптаційними осередками в Польщі, на діяльність яких варто звернути увагу, є два притулки, які виникли внаслідок старань товариства "Патронат" у двох містах – Варшаві та Бялимстоку. До головних завдань, які комплексно реалізують ці осередки, належать:

- допомога у виробленні документів;
- допомога у виробленні прописки;
- допомога у знаходженні праці;
- допомога в отриманні фінансової підтримки;
- допомога у відновленні контактів з родиною і покращенні стосунків з дітьми;
- допомога у зверненні до інституцій, які надають допомогу;
- створення можливостей участі в різного роду терапіях, курсах і вишколах;
- допомога в підвищенні рівня освіти та здобутті кваліфікації [4, 123].

Про перебування в Притулку для Бездомних Бувших В'язнів у Бялимстоку чи Варшаві належить постаратися ще під час відбування покарання. Підставою прийняття засудженого є скерування від судового куратора чи пенітенціарної комісії. Час, який певна особа може

провести в притулку, є обмежений і становить два роки. Якщо вона приймає таке рішення, то підписує спеціальний контракт, який окреслює умови перебування, вимоги, обов'язки, заборони й накази, у т. ч. наказ цілковитої абстиненції [3, 243–244].

Знайти притулок засудженим допомагають також Товариства ім. св. Брата Альберта.

Іншим прикладом громадської ініціативи, спрямованої на допомогу засудженим, що вийшли на волю, є робота Пункту пенітенціарної допомоги теренового відділу Польського пенітенціарного товариства в Щеціні. Головним завданням Пункту є виконання організованих і професійних дій, які повинні в результаті довести до соціальної реадптації особи в багатьох обшарах її функціонування. З цією метою з Пунктом співпрацюють наступні фахівці:

- психолог, який працює в одному з пенітенціарних закладів у Щеціні;
- терапевт узалежнень, що спеціалізується у роботі з особами, узалежненими від психоактивних речовин;
- терапевт узалежнень, що спеціалізується в роботі з особами, узалежненими від алкоголю;
- соціотерапевт;
- радник у галузі пошуку роботи;
- соціальні працівники Міського осередку допомоги родині в Щеціні;
- правник;
- духовна особа – священник, який виконує капеланські послуги на терені пенітенціарних закладів щецінського округу;
- професійні і громадські куратори Районного Суду [10, 278].

Згадані спеціалісти виконують свої обов'язки під час усталених у Пункті чергувань. Вони надають допомогу в наступних відділах:

Відділ правової допомоги:

- підготовка листів-звернень до різних інституцій;
- інформаційно-порадницька допомога, що стосується діяльності локальних адміністративних, самоврядних та допоміжних інституцій.

Відділ професійного дорадництва:

- дорадницькі розмови з метою усунення проблеми;
- запровадження і ведення карти дорадницьких послуг;
- праця на підставі тесту Холланда - визначення професійних преференцій і схильностей;
- курси;
- допомога в знаходженні роботи.

Відділ соціальної допомоги:

- допомога в отриманні грошової підтримки з Осередків Соціальної Допомоги;
- допомога в знаходженні соціально-го помешкання;
- посередництво між особами, які залишили місця позбавлення волі, і осередками та управліннями;
- речова допомога (одяг, взуття, засоби гігієни);
- разова матеріальна допомога.

Відділ психологічної допомоги:

- охоплення засудженого та його родини систематичною терапією;
- індивідуальна психологічна допомога;
- консультація з терапевтами узалежнень;
- соціотерапевтична група;
- група підтримки.

Відділ морально-етичної допомоги:

- духовна підтримка священника;
- звертання до морально-етичної тематики;
- праця над інтерналізацією обов'язкових правових і соціальних норм;
- формування світогляду, що спирається на діючі моральні та етичні норми;
- допомога в розв'язуванні життєвих проблем, які висловлюють підопічні;
- організація зустрічей з іншими засудженими – свідчення осіб, які в даний час провадять законслухняне життя;
- проведення теоретичних занять зі сфери профілактики узалежнень;
- організація і проведення дидактичних занять та майстер-класів на теми, які висловлюють підопічні [10, 279–280].

Важливою формою роботи, яка допомагає в процесі соціальної реадптації засудженого, є нагляд судового куратора. Цей нагляд встановлюється у кількох випадках, зокрема, у випадку умовного дострокового звільнення засудженого, а також встановлення кураторства на прохання самого засудженого, який передбачає власні труднощі в процесі соціальної реадптації, що виникатимуть з несприятливих умов його перебування на волі. Засуджений, щоб могли відбутися решту покарання в умовах свободи, має виконувати певні умови, у т. ч. періодичні зустрічі та розмови з судовим куратором, присвячені обговоренню важливих справ, зокрема контактів з родиною, умов проживання та пошуку роботи, а також її добросовісного виконання. Кримінально-виконавчий кодекс накладає на куратора обов'язок інформування суду про поведінку особи звільне-

ної умовно-достоюково, а особливо про те, чи виконує вона накладені на неї обов'язки та чи дотримується права [11, 210].

Цікавою новітньою формою постпенітенціарної опіки є асистентська допомога колишнім в'язням. Вона ґрунтується на довірі, взаєморозумінні, широті і партнерстві. Праця асистента повинна полягати на впливові на п'ять сфер життєдіяльності особистості:

1) психологічна сфера – охоплює всілякі дії, які мають на меті піднесення в засудженого почуття власної гідності, мотивування його до виконання дій, заохочення до планування далекого майбутнього, подолання самотності чи безпорадності, а також налагодження чи зміцнення стосунків з найближчою родиною;

2) соціально-побутова сфера – це дії, які покликані допомагати особистості у знаходженні місця проживання чи піднесення стандарту його умов, а також допомога в отриманні грошової підтримки;

3) сфера здоров'я – полягає в мотивуванні підопічного, щоб він дбав про власне здоров'я, користувався лікарськими консультаціями, змінив спосіб життя на більш гігієнічний, турбувався про власний вигляд, у випадку uzалежнених осіб мотивація їх до участі в терапевтичних зустрічах або в групах самопомоги, користування послугами поради для uzалежнених осіб;

4) професійна сфера – завданням асистента є різнобічна допомога особі в пошуку роботи, контактів з працедавцями, спостереження за її успіхами в роботі, а також мотивація до утримання;

5) суспільна сфера – це діяльність асистента, яка має на меті знищення суспільних стереотипів, які стосуються бувших ув'язнених. Прикладом вчинення таких дій може бути спільна участь у публічному житті асистента і підопічного, його родини. Асистент повинен мотивувати колишнього в'язня до участі в громадському житті, допомогти знайти себе в новій ситуації [5, 45–46].

Висновки. У польській системі заповідання рецидивній злочинності вироблено дієві форми протидії соціальній ексклюзії осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі. Центральне місце у цій системі займає професійна активізація засуджених, яка включає професійне на-

вчання та перекваліфікацію з метою здобуття засудженими коштів на власне утримання. Другим важливим завданням є допомога у забезпеченні житлом у притулках, що утримуються різними організаціями. Характерною ознакою польської моделі постпенітенціарної опіки бачиться системний підхід, який допомагає комплексно вирішувати різноманітні проблеми (побутові, економічні, соціальні, психологічні та ін.) колишніх в'язнів з тим, щоб вони могли успішно вести самостійне і законослухняне життя на волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Проскура В.В., Карпенко Н. А.*, Підготовка засуджених до реінтеграції у суспільство / В. Проскура, Н. Карпенко. – Львів : ТЗОВ "Дизайн-студія "Папуга", 2007. – 200 с.
2. *Balandynowicz A.* Readaptacja społeczna. (w:) Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, (red.) J. M. Snieciński, tom V, Wydawnictwo Akademickie "Zak", Warszawa, 2006, s. 60–64.
3. *Galan T.* Profilaktyka i readaptacja społeczna na przykładzie działalności Stowarzyszenia Penitencyjnego "Patronat", Oddział w Białymstoku, (w:) Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków, (red.) E. Bielecka, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana. – Białystok 2006, s. 245–259.
4. *Fidelus A.* Determinanty readaptacji społecznej skazanych, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2012. – 280 s.
5. *Fidelus A.* Integracja społeczna podstawa procesu readaptacji byłych przestępców, *Probacja*, 2009, nr 2, s. 39–52.
6. *Iwanicki H.* Rola pomocy postpenitencjarnej w readaptacji społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności, (w:) *W stronę readaptacji społecznej*, (red.) A. Fidelus, Piotrków Trybunalski, 2009. – 269 s.
7. *Iwanowska A.* Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 161 k.k.w., *Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2013. – 67 s.
8. *Kieszkowska A.* Problemy readaptacyjne osób opuszczające placówki resocjalizacyjne, *Probacja*, 2009, nr 2, s. 91–112.

9. *Kodeks Karny wykonawczy, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1997, nr 90, poz. 557, s.10–124.

10. *Lach M.*, Punkt Pomocy Postpenitencjarnej Oddziału Terenowego Polskiego Towarzystwa Penitencyjnego w Szczecinie jako zorganizowana forma udzielania pomocy osobom opuszczającym jednostki penitencjarne, (w:) *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, (red.) B. Skafiriak, Oficyna wydawnicza "Impuls", Krakow, 2007, s. 277–281.

11. *Liszke W.* Wychowawczo-zapobiegawcza funkcja dozoru (w:) *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, (red.) T. Jedynak, K. Stasiak, Wydawnictwo prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2008, s. 208–215.

12. *Machel H.* Wzieszenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna, Wydawnictwo ARCHE, Gdansk 2003. – 350 s.

13. *O pomocy w powrocie do społeczeństwa. W 100-lecie powstania Patronatu*, (red.) T. Szymanowski, Stowarzyszenie Penitencjarne Patronat, Białystok, 2010. – 262 s.

14. *Pol. J.* Czypraca socjalna i opieka duszpasterska moga przeciwdziałac ekсклюzji wieźniow? (w:) *Oblicza wykluczenia i marginalizacji społecznej*, (red.) A. Fidelus, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 2011. – s. 260–274.

15. *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, (red.) B. Skafiriak, Oficyna wydawnicza "Impuls", Krakow, 2007. – 320 s.

16. *Sobczyszyn U.* Czynniki utrudniające społeczna readaptacje skazanych po odbyciu kary pozbawienia wolności – ogólna charakterystyka (w:) *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, (red.) F. Kozaczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszow 2009, s.120–135.

17. *Stepniak P.* Pomoc postpenitencjarna i readaptacja w świetle rozwiązań prawnych, (w:) B. Urban, J. Stanik, tom 2, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2007, s. 209–227.

Стаття надійшла 3.11.2015 р.